

PF 2020 (75/2): 373–386

ISSN 0138-0567

Creative Commons (3.0 BY-NC-ND)

<https://doi.org/10.32798/pf.690>

KATARZYNA ZAGŁOBA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

e-mail: katzag@amu.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-3160-4785>

POKOLENIOWE ZRÓŻNICOWANIE LEKSYKI
Z POLA TEMATYCZNEGO OGRZEWANIE DOMU
W JĘZYKU MIESZKAŃCÓW ZALESIA
W POWIECIE PODDĘBICKIM

GENERATIONAL VARIATION OF LEXIS FROM THE SUBJECT FIELD
DOMESTIC HEATING IN THE LANGUAGE OF INHABITANTS
OF ZALESIE IN PODDĘBICE DISTRICT

ABSTRACT: The article presents generational variation of lexis from the subject field DOMESTIC HEATING in the language of inhabitants of Zalesie (municipality Wartkowice, district Poddębice). The author interviewed eight informants from three generational groups, taking into account their family relations. The study has shown how the language of inhabitants of Zalesie evolves along with the development of heating techniques.

KEYWORDS: domestic heating, generation, family language, Zalesie, vocabulary

SŁOWA KLUCZOWE: ogrzewanie domu, pokolenie, język rodzinny, Zalesie, słownictwo

Przynależność pokoleniowa staje się jednym z najistotniejszych kryteriów analizy języka danego regionu. Rozumienie terminu *pokolenie* z perspektywy lingwistyki przedstawił między innymi Stanisław Dubisz (2015), który podkreślił, że w dialektologicznych badaniach coraz częściej stosuje się ujęcie generacyjno-społeczne, czyli rodzinne i biologiczne. Celem tak zorientowanych prac

jest badanie chronologicznej ciągłości zjawisk językowych w odniesieniu do poszczególnych długości pokoleniowych (Dubisz 2015, s. 34–35). S. Dubisz zaznacza również, że:

Przydatność kategorii pokolenia w analizach dialektologicznych bywa różna. Zależy to od celu badań, doboru informatorów, jakości zebranego materiału. Dla uchwycenia jednak procesów dyferencjacji kodów komunikacyjnych zbiorowości wiejskich jest to jednak kategoria niezbędna (Dubisz 2015, s. 35).

Odnosząc się do podziałów na pokolenia zaproponowanych przez innych dialektologów, S. Dubisz nie rozstrzyga, który z nich jest właściwy. Przyjmuje jedynie, że pokolenie trwa około 20–30 lat. Również Jerzy Sierociuk podkreśla, że obecnie aspekt pokoleniowy staje się najważniejszym czynnikiem, który należy uwzględniać w badaniach dynamiki języka mieszkańców wsi. Wyraźnie podkreśla, że w opisach uwzględniających podziały na pokolenia należy podawać rok urodzenia, a nie liczbę lat, gdyż:

(...) sprawność (i nawyki) językowa każdego człowieka kształtuje się w okresie wczesnej młodości (m.in. szkoła, warunki życia); z drugiej strony jest to konieczne w sytuacji, kiedy od konkretnego respondenta materiał pozyskiwany bywa w dłuższym przedziale czasowym (nagrania wielokrotne) (Sierociuk 2016, s. 72).

Metoda, którą wykorzystał J. Sierociuk przy wyznaczaniu grup pokoleniowych na potrzeby prac dialektologicznych, częściowo odpowiada metodzie historycznej (przeciwstawianej metodzie ahistorycznej¹) w socjologicznym ujęciu Marii Ossowskiej, z tym że przynależność pokoleniową uczona określała ze względu na konkretne momenty dziejowe, zakładała też, że do jednego pokolenia należy się przez całe życie (Ossowska 1983, s. 500–501).

Założenia dialektologicznej analizy słownictwa uwzględniającej współczynnik pokoleniowy zostały również przyjęte w niniejszym artykule do ekscerpcji gwarowego słownictwa związanego tematycznie z ogrzewaniem domu. Wykorzystany został podział zaproponowany przez J. Sierociuka, za którym wyróżniono pięć grup: I – osoby urodzone do 1920 roku, II – urodzone w latach 1921–1945, III – 1946–1970, IV – 1971–1995 oraz V – osoby urodzone po 1995 roku (Sierociuk 2003, s. 134 oraz 2016, s. 72). Badania gwarowe prowadzono w Zalesiu – miejscowości położonej w gminie Wartkowice, powiecie poddębickim, województwie łódzkim. Wieś ta znajduje się nie tylko na pograniczu gwar łączyckich

¹ Metoda ahistoryczna zakłada podział pokolenia według wieku biologicznego w ramach przypisanych pokoleniom określonych ról społecznych: np. starsi są rozważni. Jest to najczęściej stosowany sposób wyznaczania grup pokoleniowych w socjolingwistyce, to znaczy badacze podają przedział wiekowy respondentów, a nie lata urodzenia, co powoduje, że jeśli wywiad z informatorem zostanie powtórzony po kilku czy kilkunastu latach, może on już należeć do innego pokolenia (Ossowska 1983, s. 500–501; Sagan-Bielawa 2010, s. 501).

i sieradzkich, ale również dialektów małopolskiego i wielkopolskiego, nieco dalej zaś przebiega umowna granica dialektu mazowieckiego (Urbańczyk 1962). Wszystkie rozmowy zostały nagrane w kwietniu 2017 roku.

Materiał pozyskano poprzez rozmowy z ósmiorgiem informatorów. Respondenci udzielili odpowiedzi na pytania z zakresu pola tematycznego OGRZEWANIE DOMU. Wywiady zostały przeprowadzone z wykorzystaniem kwestionariusza zawierającego 182 pytania, który opracowano na podstawie: *Kwestionariusza do badań słownictwa ludowego. Technika ludowa* Witolda Doroszewskiego (Doroszewski 1958), *Atlasu gwar polskich. Kwestionariuszu – notatniku* Karola Dejny (Dejna 1987), a także niepublikowanych kwestionariuszy przygotowanych przez J. Sierociuka. Respondenci należą do trzech grup pokoleniowych: starszej (II w podziale J. Sierociuka), średniej (III) i młodszej (IV). Do pierwszej z nich należą: [AnI] (ur. 1932), [LaZ] (ur. 1936, zm. 2018) oraz ŁuJ (1942), do drugiej: [FeE] (1962), [ZaT] (1964) i [FeJ] (1966), natomiast do trzeciej – [ZaA] (1983), a także [ZaM] (1987). W pracach socjolingwistycznych trychotomiczny podział stosuje wielu badaczy, co podkreśla Mirosława Sagan-Bielawa (Sagan-Bielawa 2011, s. 22). Na potrzeby niniejszego artykułu również zastosowano trzystopniowy podział, ponieważ w Zalesiu nie ma już przedstawicieli grupy I, a także niemożliwe okazało się przeprowadzenie badań z osobami urodzonymi po 1995 roku.

Niektórych respondentów łączą więzi rodzinne. [ZaT] jest matką [ZaM], a [ZaA] to synowa pierwszej z nich i tym samym bratowa drugiej (zwane dalej rodziną [Za] w przypadku wspólnych odpowiedzi), natomiast [FeJ] jest mężem [FeE] (dalej: małżeństwo [Fe]). Aleksander Wilkoń podkreśla, że rodzina wytwarza liczne okazjonalizmy, a także formy ekspresji językowej, które często nie są rozumiane przez osoby z zewnątrz (Wilkoń 1987, s. 107). Należy też podkreślić, że członkowie danej rodziny mają krewnych bądź wspólnych znajomych w różnych rejonach, stąd też w ich mowie mogą występować takie określenia (np. gwarowe), których nie znają inni mieszkańcy z ich miejscowości. Dlatego również ten czynnik wzięto pod uwagę w przypadku analizy materiału.

Nie wszyscy informatorzy pochodzą z Zalesia. [FeE] i [LaZ] wychowały się w sąsiedniej miejscowości – Konopnicy, a [ŁuJ] – w oddalonych o około 5 km Karnicach. Wszystkie jednak mieszkają w Zalesiu od dawna. [ZaA] natomiast wprowadziła się do tej miejscowości dopiero w 2015 roku, wcześniej przez około rok mieszkała w sąsiednim Bronowie, pochodzi zaś z Uniejowa, który leży w odległości ok. 10 km od Zalesia, ponadto dawniej należał do województwa konińskiego, badana miejscowość zaś – do sieradzkiego. Obecnie wszystkie miejscowości, z których pochodzą informatorzy, należą do powiatu poddębickiego. Dzięki włączeniu [ZaA] do badań uzyskano poświadczenia od dwóch osób z IV grupy pokoleniowej.

Leksemy oraz wypowiedzi informatorów zapisane zostały zgodnie z zasadami przyjętymi w Pracowni Dialektologicznej UAM. Zastosowano uproszczony zapis fonetyczny. Nosówki zapisano asynchronicznie z elementem spółgłoskowym w indeksie górnym, w którym również zaznacza się labializację. O pochylone zapisywane przez *ó*. *Ę* w wygłosie realizuje się jako *e*. Pauzy w przytoczonych wypowiedziach informatorów wyrażone są wielokropkiem oddzielnym dwustronnie spacjami. Większość haseł zapisano w formie mianownika liczby pojedynczej, przymiotniki w rodzaju męskim. W przypadku niektórych leksemów nie było to jednak możliwe (Kobus 2016, s. 15; Osowski 2018, s. 11–13; Sierociuk 2010, s. 139).

Uzyskane odpowiedzi zostały uporządkowane zgodnie z założeniami analizy polowej, w ten sposób zostało stworzone pole tematyczne OGRZEWANIE DOMU. Pole tematyczne odzwierciedla fragment świata jako całość, która jest odróżniana od całości innych i dzieli się na mniejsze podpola (Markowski 1992, s. 86)². W niniejszym artykule leksyka należąca do pola OGRZEWANIE DOMU została zaprezentowana nie według kryterium tematycznego, lecz pokoleniowego. Informatorzy wskazali łącznie 312 jednostek leksykalnych. Zostały one podzielone na 18 grup związanych z przynależnością pokoleniową oraz rodzinną, a także z poszczególną liczbą notowań. Wyniki przedstawiono w tabeli. W nawiasach podano inne formy jednostek. Rubryki z hasłami związanymi z rodzinami [Za] oraz [Fe] podzielono na leksemy wskazane i niewskazane tylko przez nie.

Grupa	Liczba leksemów	Leksemy i ich znaczenia
Znane wszystkim	66	<i>blat</i> ‘płyta kuchni węglowej’, <i>chrust</i> ‘suche gałęzie na opał’, <i>czad</i> ‘tlenek węgla’, <i>dokładać (dokłodać)</i> ‘uzupełniać opał w piecu, kuchni’, <i>draska</i> ‘boczna, brązowa ścianka pudełka zapalek’, <i>drewko</i> ‘mały kawałek drewna’, <i>drewno</i> ‘ścięte drzewo wykorzystywane jako opał lub do wytwarzania mebli, narzędzi itp.’, <i>drwal</i> ‘osoba zawodowo ścinająca drzewa,’

² W polu tematycznym OGRZEWANIE DOMU wyróżniono następujące podpola: urządzenia grzewcze, rodzaje opału, sposoby ocieplania domów od zewnątrz, sposoby pozyskiwania opału (w tym rodzaje pił), miejsca i pojemniki, w których przechowuje się opał, dawne oraz obecne sposoby pozyskiwania ognia, a także budowa pieca chlebowego. Uwzględnienie w obrębie omawianego pola wyłącznie urządzeń grzewczych i rodzaju opału nie dałoby pełnego obrazu omawianej problematyki. W. Miodunka oraz A. Markowski podkreślali, że to badacz intuicyjnie wyznacza, co zostanie uwzględnione w danym polu tematycznym, nawet jeśli podrzędne elementy pozornie wydają się zbędne czy zbyt daleko odchodzące od hiperonimu (Miodunka 1980; Markowski 1992, s. 86).

Grupa	Liczba leksemów	Leksemy i ich znaczenia
		<p><i>drzazga</i> 'odłupany kawałek drewna, czasem wbijający się w skórę', <i>drzewo</i> 'wysoka, wieloletnia roślina z grubym pniem', <i>drzwiczki</i> 'ruchoma część pieca', <i>dym</i> 'ciemny obłok unoszący się z komina', <i>haczyk (hoczyk)</i> 'długie narzędzie do poprawiania ognia w piecu', <i>hajcować</i> 'mocno palić', <i>iskra</i> 'to, co powstaje przy krzesaniu ognia', <i>kaflowy</i> 'zrobiony z kaflí', <i>klin</i> 'trójkątny kawałek drewna ułatwiający ścinanie grubych drzew', <i>komin (kómin)</i> 'podłużna pionowa konstrukcja do odprowadzania dymu z pieca', <i>kopcić</i> o dymie: 'ulatniać się', <i>kołownia</i> 'pomieszczenie lub budynek, w którym znajduje się piec', <i>koza</i> 'nie duży piec, często na nóżkach, ustawiany zazwyczaj w pokojach', <i>krzesiwo</i> 'to, czym uderzano o krzemień, by rozniecić ogień', <i>kuchnia</i> 'urządzenie z blatem i fajerkami służące do ogrzewania domu i przygotowywania potraw', <i>kuźnia</i> 'miejsce pracy kowalá', <i>luft</i> 'kanał do odprowadzania dymu', <i>łopata (opta)</i> 'to, na czym wsadzano chleb do pieca', <i>obuch</i> 'tępo zakończona część siekiery, toporka', <i>ogień ("ogin)</i> 'to, co powstaje w wyniku spalania i można się tym oparzyć', <i>okiennica</i> 'drewniane drzwiczki ochraniające okno', <i>opał</i> 'wszystko to, co wykorzystuje się do palenia w piecu, kuchni itd.', <i>palenisko</i> 'miejsce w piecu lub kuchni, w którym pali się ogień', <i>palić (polić)</i> 'wzniecać ogień i nie dopuszczać do jego zgaśnięcia', <i>piec</i> 'urządzenie do ogrzewania domu, dawniej też do pieczenia chleba', <i>piecyk</i> 'urządzenie do ogrzewania domu', <i>pila</i> 'narzędzie z ząbkami lub łańcuchem służące do cięcia', <i>plomień (plomiń)</i> 'język ognia', <i>plomyk</i> 'język ognia', <i>plyta</i> 'płaska, wierzchnia część kuchni węglowej', <i>pogrzebacz</i> 'długie narzędzie do poprawiania ognia w piecu', <i>popielnik</i> 'część pieca lub kuchni, w której zbiera się popiół', <i>popiół</i> 'siwa, syka pozostałość po spaleniu czegoś', <i>pore^mba</i> 'wycinaka drzew; też: miejsce po niej', <i>pudełko</i> 'opakowanie zapalek', <i>rom^bać</i> 'dzielić drzewo siekierą lub toporkiem', <i>ruszt(a)</i> 'metalowy element kuchni lub pieca w postaci prętów służący jako część paleniska lub wieszany nad ogniem, by coś na nim upiec', <i>sadza</i> 'czarny osad tworzący się podczas spalania', <i>siekiera</i> 'duże narzędzie zakończone ostrzem służące do rąbania drewna i ścinania drzew', <i>styropian</i> 'biały materiał służący do ocieplania budynków od zewnątrz', <i>szopa</i> 'budynek lub pomieszczenie na opał', <i>sztylisko</i> 'część narzędzia, za którą się trzyma', <i>szufelka</i> 'narzędzie do wyjmowania popiołu z pieca', <i>tartak (tartok)</i> 'zakład, w którym obrabia się drewno', <i>tlić (sie)</i></p>

Grupa	Liczba leksemów	Leksemy i ich znaczenia	
		<p>‘słabo się palić’, <i>toporek</i> ‘małe narzędzie zakończone ostrzem służące do rąbania drewna i ścinania drzew’, <i>torf</i> ‘ciemna skała osadowa występująca na podmokłych terenach służąca dawniej jako opał’, <i>trociny</i> ‘wióry drewna’, <i>we^giel</i> (<i>wy^giel</i>) ‘czarna skała wydobywana w kopalniach i wykorzystywana jako opał’, <i>we^glarka</i> ‘blaszany pojemnik na węgiel’, <i>zadra</i> ‘odłupany kawałek drewna, czasem wbijający się w skórę’, <i>zapalniczka</i> ‘nieduży przedmiot na gaz lub benzynę służący do wznecania ognia’, <i>zapalka</i> (<i>zapolka</i>) ‘mały patyczek zakończony z jednej strony siarką służący do rozpalania ognia’, <i>zdun</i> ‘pracownik stawiający piec’, <i>żar</i> ‘czerwone kawałki drewna lub węgla lekko się palące’, <i>żarzyć się</i> ‘lekko się palić’, <i>żeliwny</i> ‘zrobiony z żeliwa’, <i>żużel</i> (<i>zużle³</i>) ‘pozostałość po spaleniu węgla, ewentualnie drewna’</p>	
Pokolenie starsze	4	<p><i>głownia</i> ‘kawałek opalonego drewna służącego do czernienia sznura przy zaznaczaniu linii prostej’, <i>kolki</i> ‘igły drzew; ocieplano nimi domy’, <i>rzno³</i> ‘dzielić drzewo na kawałki piłą’, <i>szczypka</i> (<i>szczapka</i>, <i>szczepka</i>) ‘kawałek drewna’</p>	
Pokolenie średnie	2	<p><i>bojler</i> ‘zbiornik do podgrzewania wody’, <i>metalowy</i> ‘z metalu’</p>	
Pokolenie młodsze	—	—	
Pokolenie starsze i średnie	9	<p><i>cegła szamotowa</i> ‘rodzaj cegły ogniotrwałej’, <i>dymnik</i> ‘komin’, <i>goro³cy</i> ‘bardzo ciepły; taki, że można się nim oparzyć’, <i>ogacanie</i> ‘ocieplanie domu od zewnątrz za pomocą konstrukcji z desek i ułożonych między nią a budynkiem liści, gałęzi itp.’, <i>pomiotło</i> (<i>pomietło</i>) ‘to, czym wymiata się popiół z pieca’, <i>szamot</i> ‘ogniotrwały materiał do budowy pieców i kuchni’, <i>szyber</i> ‘zasuwa w kominie umożliwiająca regulację powietrza’, <i>trociniok</i> ‘piec przeznaczony wyłącznie do palenia trocinami’, <i>zarzewie</i> (<i>zarzowie</i>) ‘czerwone węgle, które pozostają w piecu po spaleniu drzewa’</p>	
Pokolenie średnie i młodsze	1	<p><i>drewutnia</i> ‘pomieszczenie lub budynek na opał’</p>	
Pokolenie starsze i młodsze	—	—	
Rodzina [Za]	3 (2+1)	<p>Wskazane tylko przez [Za]: <i>pompa</i> ‘urządzenie przy piecu służące do utrzymywania ciśnienia’, <i>wiadro</i> ‘pojemnik na drzewo, węgiel’</p>	<p>Niewskazany tylko przez [Za] <i>rožno</i> ‘długi, obracany pręt mocowany nad ogniem, na którym piecze się mięso’</p>

³ Nie żużle.

Grupa	Liczba leksemów	Leksemy i ich znaczenia	
[ZaM] i [ZaT]	10	<p><i>bryła</i> ‘duża gruda węgla’, <i>drabinka</i> ‘grzejnik złożony z równoległe przymocowanych rur na kształt drabiny’, <i>konwektor</i> ‘grzejnik, w którym reguluje się ciepło poprzez konwekcję’, <i>kuchenka</i> ‘urządzenie na prąd lub gaz, na którym gotuje się lub smaży potrawy’, <i>olejak</i> (<i>olejok</i>, “<i>olejok</i>”) ‘elektryczny grzejnik olejowy’, <i>opalarka</i> ‘narzędzie elektryczne wytwarzające gorący strumień powietrza’, <i>pecyna</i> ‘duża gruda węgla’, <i>pilarz</i> ‘osoba pracująca piłą’, <i>spalanie</i> ‘poddawanie czegoś działaniu bardzo wysokiej temperatury i doprowadzanie do zniszczenia tego’, <i>szlaka</i> ‘drobne kamienie i pozostałości po spalaniu wykorzystywane często do utwardzania dróg’</p>	
[ZaA] i [ZaT]	4	<p><i>cie^ocie</i> ‘dzielenie drzewa na mniejsze części piłą lub siekierą’, <i>grzejnik</i> ‘urządzenie do ocieplania’, <i>polano</i> ‘kawałek drewna, którym pali się w piecu’, <i>pompka</i> ‘urządzenie przy piecu służące do utrzymywania ciśnienia’</p>	
Małżeństwo [Fe]	7 (6+1)	<p>Wskazane tylko przez [Fe]: <i>baba</i> ‘część pieca chlebowego’⁴, <i>bystry</i> o płomieniu: ‘jasny’, <i>kro^ożek</i> ‘okrągłe żeliwne przykrycie otworu w kuchni węglowej’, <i>roszczyna</i> ‘ciasto, które się piecze na trzonie przed wsadzeniem chleba, kiedy jeszcze pali się w piecu’, <i>rźnie^ocie</i> ‘dzielenie drzewa na kawałki piłą’, <i>smól</i> ‘smolny kawałek drzewa; z dużą ilością żywicy’</p>	<p>Niewskazany tylko przez [Fe]: <i>bystry</i> o płomieniu: ‘mocny’</p>
1 poświadczenie	92	<p><i>aluminiumowy</i> ‘zrobiony z aluminium’, <i>aluminium</i> ‘srebrzysty metal do wyrobu pieców, pił itd.’, <i>angielka</i> ‘kaflowa kuchnia węglowa na nóżkach’, <i>brykiet</i> ‘sproszkowany materiał sypki w formie bryły z lepiszczem wykorzystywany jako opał’, <i>bździć się</i> ‘ledwie się palić’, <i>centralne ogrzewanie</i> ‘system umożliwiający transport ciepła z jednego urządzenia do wielu grzejników’, <i>CO</i> ‘system umożliwiający transport ciepła z jednego urządzenia do wielu grzejników’, <i>dwu-paleniskowy</i> o kuchni lub piecu: ‘z dwoma paleniskami’, <i>fajera</i> ‘okrągłe żeliwne przykrycie otworu w kuchni węglowej’, <i>gacenie</i> ‘ocieplanie domu od zewnątrz za pomocą konstrukcji z desek i ułożonych między nią a budynkiem liści, gałęzi itp.’, <i>główka</i> ‘okrągłe zakończenie zapalki’</p>	

⁴ Brak szczegółowej informacji o tym, co dokładnie informatorzy rozumeli pod tym pojęciem.

Grupa	Liczba leksemów	Leksemy i ich znaczenia
		<p><i>groszek</i> 'drobny węgiel kamienny o wysokiej kaloryczności i niskiej zawartości popiołu', <i>grzałka</i> 'element pieca lub piekarnika dający ciepło', <i>grzebło</i> 'długie narzędzie do poprawiania ognia w piecu', <i>haczka</i> 'długie narzędzie do poprawiania ognia w piecu', <i>hubka</i> 'materiał zapalny do krzesiwa', <i>igliwie</i> 'liście drzew iglastych', <i>kafla</i> 'płytk ceramiczna służąca do budowy kuchni, pieców', <i>kamionka</i> 'twarda glina służąca do wyrabiania wyrobów ceramicznych', <i>kanonka</i> 'mały żeliwny piec', <i>kłoda</i> 'duży kawał ściętego drzewa pozbawiony gałęzi', <i>kocioł</i> 'element pieca, w którym woda zmienia się w parę', <i>kocioł CO</i> 'piec centralnego ogrzewania', <i>kociotek (kocietek)</i> 'wbudowana misa lub wbudowany garnek w kuchnię, by zawsze była ciepła woda', <i>kolano</i> 'zgięcie rury', <i>komora</i> 'miejsce w kuchni węglowej, w którym pali się ogień', <i>kora</i> 'twarda, zewnętrzna warstwa tkanek na drzewie', <i>kosturek (kośćtorek, kośćtunek)</i> 'długie narzędzie do poprawiania ognia w piecu', <i>podkowa</i> 'element kuchni w postaci rury z dwoma wylotami służący do podgrzewania wody', <i>pogrzebać</i> 'poprawić ogień w piecu', <i>pogrzebiak</i> 'długie narzędzie do poprawiania ognia w piecu', <i>pomietnik</i> 'to czym, wymiata się popiół z pieca', <i>popłomik, popłonik</i> 'podpłomyk', <i>poprzeczny</i> o pile: 'tnący w poprzek; piła dwuręczna', <i>przedsionek</i> 'niewielkie pomieszczenie, w którym dawniej stał piec', <i>przegarniac</i> 'poprawiać ogień w piecu', <i>przegrzebać</i> 'poprawić ogień w piecu', <i>przero^mbać</i> 'podzielić drzewo siekierą lub toporkiem', <i>przypalenizna</i> 'świąd', <i>reⁿkojeść</i> 'element narzędzia, który trzyma się w ręce', <i>rozgrzebać</i> 'poprawić ogień w piecu', <i>rznieⁿcie</i> 'dzielenie drzewa na kawałki piłą', <i>rznoⁿć</i> 'dzielić drzewo na kawałki piłą', <i>soⁿzeń</i> 'miara objętości drewna', <i>schowek</i> 'część kuchni, w której można coś przechowywać, np. opał, zapalki', <i>siekierzysko</i> 'część siekiery lub toporka, za którą się trzyma', <i>skład</i> 'pomieszczenie na drzewo', <i>skra</i> 'to, co powstaje przy krzesaniu ognia', <i>skrzyneczka</i> 'pojemnik na popiół', <i>spiralą</i> 'część grzejnika elektrycznego dająca ciepło', <i>stalowy</i> o piecu: 'ze stali', <i>sweⁿdzić</i> 'śmierdzić spalenizną, tlić', <i>szamotówka</i> 'kuchnia z szamotu', <i>szufla</i> 'narzędzie do wyjmowania popiołu z pieca', <i>szuflada</i> 'wysuwany element pieca, na który wysypuje się popiół', <i>ścinki</i> 'bardzo drobne kawałki drewna', <i>torfisko</i> 'miejsce, w którym wydobywa się torf', <i>tracz</i> 'pracownik tartaku', <i>trakowy</i> o pile: 'wykorzystywany w tartaku', <i>trakowy</i> 'pracownik tartaku', <i>trzcina</i> '<i>Phragmites</i>, wysoka roślina występująca na podmokłych</p>

Grupa	Liczba leksemów	Leksemy i ich znaczenia
		terenach wykorzystywana dawniej do ogacania domów, <i>trzon</i> 'część narzędzia do trzymania', <i>trzonek</i> 'część narzędzia do trzymania', <i>watra</i> 'góralskie ognisko', <i>we^ogiel szlakowy</i> 'zle palący się węgiel podobny do szlaki', <i>wiaderko</i> 'naczynie na popiół', <i>włóknina</i> 'produkt otrzymywany ze sklejonych włókien', <i>wygasić</i> 'sprawić, że ogień przestał się palić w piecu', <i>wylot</i> 'otwór w kuchni węglowej, kominie', <i>zryzna</i> 'mały kawałek drewna', <i>zrzynki</i> 'małe kawałki drewna'
2 poświadczenia	33	<i>bal</i> 'obrobiony kawał drzewa', <i>blaszany</i> o piecu, kaloryferze: 'zrobiony z blachy', <i>czeluście</i> 'otwór pieca chlebowego', <i>dorzucac</i> 'uzupełniać opał w piecu, kuchni', <i>ekogroszek</i> 'opał w postaci małych grudek z wysokokalorycznego węgla', <i>forma</i> 'maszyna do torfu', <i>grzebac</i> 'poprawiać ogień w piecu', <i>kaloryczność</i> 'wartość energii opału', <i>kominek</i> 'urządzenie z otwartym paleniskiem służące głównie do palenia drzewem', <i>kosiór</i> 'długie narzędzie do poprawiania ognia w piecu', <i>koštur</i> 'długie narzędzie do poprawiania ognia w piecu', <i>łupka</i> 'kawałek drzewa do palenia', <i>maszynka</i> 'zapalniczka', <i>mechaniczny</i> o pile: 'wyposażony w napęd', <i>miał</i> 'bardzo drobny węgiel', <i>motorówka</i> 'piła, która do działania potrzebuje motoru', <i>olejak</i> (<i>olejok</i> , "olejok") 'piec na olej', <i>piecyczek</i> 'mały piec', <i>piekarnia</i> (<i>pikarnia</i>) 'miejsce, gdzie się gotowało i piekło chleb', <i>pienek</i> 'ścięty kawałek drzewa, na którym rąbie się drewno', <i>pień</i> 'fragment drzewa, który zostaje w ziemi po ścięciu', <i>podkładać</i> 'uzupełniać opał w kuchni, piecu', <i>sila</i> 'energia elektryczna o wyższym napięciu', <i>skrzydło</i> 'skrzydło ptactwa domowego (zazwyczaj gęsie) służące do wymiatania popiołu z pieca', <i>spalać</i> 'poddawać coś działaniu bardzo wysokiej temperatury i doprowadzać do zniszczenia tego', <i>szalunek</i> 'obicie domu deskami', <i>temperatura</i> 'miara nagrzania się czegoś', <i>topór</i> 'duże narzędzie zakończone ostrzem służące do rąbania drewna i ścinania drzew', <i>trak</i> 'duża piła złożona z kilku równoległe usytuowanych noży, tnąca jednocześnie duże drzewo na kilka części, wykorzystywana w tartaku', <i>twojamoja</i> 'ręczna piła z dwoma uchwytami', <i>wiórki</i> 'strzępki drewna', <i>zasuwka</i> 'szyber', <i>żeberkowy</i> 'składający się z żeberek'
3 poświadczenia	19	<i>dwure^oczny</i> o pile: 'z dwoma uchwytami', <i>blacha</i> 'metalowy materiał do wytwarzania pieców, narzędzi itp.', <i>dmuchawa</i> 'urządzenie z ukierunkowanym przepływem powietrza',

Grupa	Liczba leksemów	Leksemy i ich znaczenia
		<p><i>dziabac</i> 'rąbać drzewo', <i>goro^oco</i> 'bardzo ciepło; tak, że można się oparzyć', <i>kafle</i> 'płytki ceramiczne służące do budowy kuchni, pieców', <i>krajzega</i> 'piła tarczowa', <i>łucznywo</i> 'kawałek smolnego drzewa do rozpalamia ognia', <i>murowany</i> o piecu: 'z cegły', <i>nóz</i> 'narzędzie do wydobywania torfu', <i>panel</i> 'lekki, płaski grzejnik', <i>piłka</i> 'mała piła', <i>pudełeczko</i> 'opakowanie zapalek', <i>stunczko</i> 'grzejnik elektryczny ze spiralą umieszczoną w okrągłej, odkrytej, metalowej obudowie', <i>swe^d</i> 'nieprzyjemny zapach spalenizny', <i>topór</i> 'duże narzędzie, którym niegdyś walczono; obecnie do rąbania mięsa', <i>we^ogiel drzewny</i> 'rodzaj wydobywanego węgla, brunatny', <i>wiórzysko</i> 'strzępki drewna', <i>wozak</i> 'osoba wożąca dawniej wozem drewno, mleko itp.'</p>
4 poświadczenia	17	<p><i>blacha</i> 'podkładka pod piec stosowana, by popiół nie spał na podłogę', <i>drwa</i> 'kawałki drewna', <i>drzwiki (dźwiki, dźwiki)</i> 'ruchoma część pieca', <i>kaloryfer</i> 'urządzenie centralnego ogrzewania służące do ocieplania z wykorzystaniem wody', <i>klocki</i> 'kawałki drzewa', <i>kro^og</i> 'okrągłe żeliwne przykrycie otworu w kuchni węglowej', <i>krzesanie</i> 'wzniesienie ognia', <i>metal</i> 'materiał, z którego zrobione są piec, węglarka itd.', <i>palenie</i> 'wzniesienie ognia i niedopuszczanie do jego zgaśnięcia', <i>ro^obanie</i> 'dzielenie drzewa siekierą lub toporkiem', <i>rozpałka (rozpołka)</i> 'to, co jest niezbędne, by rozniecić ogień', <i>rožen</i> 'długi, obracany pręt mocowany nad ogniem, na którym piecze się mięso', <i>suka</i> 'nieduży, walcowaty piec żeliwny', <i>tło</i> 'dno pieca chlebowego', <i>torfowisko</i> 'miejsce, w którym wydobywa się torf', <i>we^oglowy</i> 'przeznaczony na węgiel', <i>żeliwo</i> 'stop żelaza z węglem wykorzystywany do produkcji pieców, grzejników itp.'</p>
5 poświadczeń	17	<p><i>centralne</i> 'system umożliwiający transport ciepła z jednego urządzenia do wielu grzejników', <i>dymić</i> o dymie: 'ułatniać się', <i>moja-twoja</i> 'ręczna piła z dwoma uchwytami', <i>obałki</i> 'krótkie, poobryznane kawałki drzewa', <i>obrzynek</i> 'kawałek drewna', <i>ocieplac</i> 'sprawiać, że jest ciepłej', <i>ocieplanie</i> 'sprawianie, że jest ciepłej', <i>ogrzewac (sie)</i> 'sprawiać, by coś było ciepłe lub komuś było ciepło', <i>piekarnik</i> 'urządzenie do pieczenia żywności', <i>podniebienie (podniebinie)</i> 'sklepienie pieca chlebowego', <i>przegarniac</i> 'poprawiac ogień w piecu', <i>re^oczny</i> o pile: 'obsługiwany rękoma', <i>rura</i> 'długi przewód o poprzecznym przekroju do transportu cieczy lub gazu',</p>

Grupa	Liczba leksemów	Leksemy i ich znaczenia
		<i>trajzega</i> 'piła tarczowa', <i>we"giel drzewny</i> 'węgiel powstający poprzez ogrzewanie drewna bez użycia tlenu', <i>zbiornik</i> 'element pieca na wodę', <i>zielony piecyk z rynku</i> 'wolnostojący piekarnik elektryczny, zazwyczaj koloru zielonego' ⁵
6 poświadczeń	6	<i>elektryczny</i> o pile: 'wyposażony w silnik elektryczny', <i>glina</i> 'materiał do budowy pieców', <i>motorowy</i> o pile: 'taki, do którego działania niezbędny jest motor', <i>pilarka</i> 'urządzenie do ścinania i obróbki drewna z silnikiem elektrycznym lub spalinowym, dawniej ręczne', <i>podpalić</i> 'wzniecić ogień', <i>szczapa</i> 'kawałek drewna'
7 poświadczeń	9	<i>cegła</i> 'materiał do budowy pieców i kuchni', <i>kolanko</i> 'zgięcie rury', <i>kubik</i> 'stos drewna o objętości metra sześciennego', <i>miech</i> 'przyrząd ułatwiający rozniecanie ognia', <i>piniek</i> (<i>piniek</i>) 'ścięty kawałek drzewa, na którym rąbie się drewno', <i>siarka</i> 'to, z czego zrobiona jest główka zapalki', <i>toporzysko</i> 'część siekiery lub toporka, za którą się trzyma', <i>wiór</i> 'strzępek drewna', <i>wycinka</i> 'wyrąbywanie drzew'

Przeprowadzone badania pokazują, że w zakresie ogrzewania domu respondenci wskazali najwięcej takich określeń, które podali tylko oni. Należy jednak zaznaczyć, że w mowie mieszkańców Zalesia dominują też leksemy, które są powszechnie znane w badanej wsi. Określeń związanych z przynależnością pokoleniową jest zaledwie kilkanaście, mimo to widać, że ze względu na ewolucję technik grzewczych dawne typy pieców czy ich poszczególne części nie są znane młodszemu osobom. Starsze natomiast idą z duchem czasu i nieobce jest im słownictwo z zakresu nowych technologii związanych z omawianym polem tematycznym.

Szczególną uwagę należy zwrócić na wyraz *torfi* różne określenia nazwy związane z jego wydobyciem. Niegdyś w rejonach Zalesia pozyskiwano ten materiał, co potwierdzają informatorzy z II pokolenia oraz [ZaT]. Najstarsza wspomniała, że *torfym nie palo^m ale gdzieś tutaj na Pietrowie był*, natomiast urodzona w 1964 kobieta dodała: *no ja ... nie pamieⁿtam tego ... ale na pewno jeszcze ... twój pradziadek robił przy wykopywaniu torfu ... przy kopaniu torfu ... iii ... to jest od nas ... no ile będzie? ze trzy kilometry? koło trzech kilometrów*. Pozostali nie mają świadomości, że kilkadziesiąt lat temu w pobliżu pozyskiwano ten materiał opałowy.

Podobnie jest w przypadku pieca chlebowego. Najmłodsza [ZaM] przyznaje: *ogólnie o piecach chlebowych dużo nie wiem*. Rzeczywiście uzyskano od niej

⁵ Jak podkreślali informatorzy, dostępny do kupienia na bazarze w Poddębicach, który zalesianie określają *rynkiem*.

(a także od [ZaA]) najmniej poświadczeń na ten temat, najbardziej w pamięci utrwaliła to, że popiół wygarniano gęsim skrzydłem, o czym wspomniał również [FeJ]. W Zalesiu piece chlebowe zaczęły wychodzić z użycia w latach 90. XX wieku, a zatem wtedy, gdy najmłodsza z badanych była dzieckiem, dlatego niewiele o nich pamięta. Obecnie nikt we wsi nie ma pieca chlebowego, który jeszcze około 30 lat temu był obowiązkowym elementem każdego gospodarstwa.

Zebrany materiał pozwolił też wykazać, że więzi rodzinne nie pozostają bez znaczenia. Odnotowano 24 jednostki związane z tym aspektem. Zwrócenie uwagi na ten czynnik umożliwia dokładniejsze zobrazowanie leksyki mieszkańców Zalesia. Większą liczebność mają określenia wskazane przez matkę i córkę (10 jednostek) oraz małżeństwo (7 jednostek) niż w przypadku relacji z nowym członkiem rodziny (tu: [ZaA] w rodzinie [Za]).

Trzeba mieć na uwadze, że nie każdy leksem wskazany wyłącznie przez daną grupę pokoleniową czy rodzinę jest znany tylko jej. Pozwala to jednak wysnuć wniosek, że wielu z nich dana grupa używa częściej, wręcz naturalniej, pod warunkiem że nie uzyska się poświadczenia negatywnego, jak było między innymi w przypadku *hubki* znanej rzeczywiście tylko najmłodszej badanej czy leksemu *smół*, którego znajomość potwierdziło wyłącznie małżeństwo [Fe].

Reasumując, wraz z ewolucją technik grzewczych ewoluuje też język zalesian w zakresie leksyki obsługującej to pole tematyczne. Poprzez wprowadzenie nowych materiałów oraz technologii z użycia zaczyna wychodzić coraz więcej de-sygnatów, część z nich znana jest tylko osobom z najstarszego pokolenia, choć na uwagę zasługuje również leksyka nieobca młodszym ludziom. Wraz z pojawieniem się źródeł ocieplania pojawia się nowa leksyka, część z tych wyrazów jednak dość szybko znika z języka (np. *olejak* ‘elektryczny grzejnik olejowy’). Z kolei z użycia wychodzi słownictwo związane z budową pieca chlebowego – młodsze osoby pamiętają ogólne nazwy, ale nie są w stanie przypomnieć sobie nazw poszczególnych elementów, natomiast najstarsze informatorki zrobiły to bez problemu. Dlatego należy utrwalać słownictwo, zanim zostanie wyparte z pamięci i niemożliwe będzie jego odtworzenie. Ponadto badania pokazują, że najmniejszą wiedzę na temat ogrzewania domu mają osoby najmłodsze, co uwidacznia się chociażby przez brak jednostek znanych tylko tej grupie.

Bibliografia

- Dejna, K. (1987). *Atlas gwar polskich. Kwestionariusz – notatnik*. Łódź: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Doroszewski, W. (red.). (1958). *Kwestionariusz do badań słownictwa ludowego. Z. 3. Technika ludowa*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

- Dubisz, S. (2015). Kategoria pokolenia w badaniach lingwistycznych. W: E. Wierzbicka-Piotrowska (red.), *Dialog pokoleń* (33–40). Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Karaś, H. (red.). (2010). *Dialekty i gwary polskie*. Pozyskano z <http://www.dialektologia.uw.edu.pl> [data dostępu: 17. 06. 2017].
- Kobus, J., Stępień, M. (kier.). (2016). Zasady opracowania słownika. W: *Ocalić od zapomnienia – badamy język mieszkańców wsi gminy Czarniejewo* (15–17). Poznań: Instytut Filologii Polskiej UAM.
- Markowski, A. (1992). *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*. T. 1. Cz. 5. *Założenia podziału zasobu słownego polszczyzny na pola tematyczne. Siatka pól leksykalno-semantycznych współczesnego języka polskiego* (79–94). Wrocław: Wiedza o Kulturze.
- Miodunka, W. (1980). *Teoria pól językowych. Społeczne i indywidualne ich uwarunkowania*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Osowski, B. (red.). (2018). Słowo wstępu. W: *Gospodarz. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego* (5–13). Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Ossowska, M. (1983). Koncepcja pokolenia. W: M. Ossowska, *O człowieku, moralności i nauce: miscellanea* (500–503). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sagan-Bielawa, M. (2010). Pokolenie w polskich badaniach socjolingwistycznych. W: R. Przybylska i in. (red.), *Symbolae Grammaticae in honorem Bogusłai Dunaj* (497–502). Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Sagan-Bielawa, M. (2011). Historyczna i ahistoryczna koncepcja pokolenia w polskich badaniach socjolingwistycznych. W: K. Wojtczuk, M. Jasińska (red.), *Polszczyzna trzech pokoleń. Podobieństwa i różnice* (21–28). Siedlce: Akademia Podlaska.
- Sierociuk, J. (2003). Założenia metodologiczne badań języka wsi, *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, 11, 131–136.
- Sierociuk, J. (2010). Założenia metodologiczne regionalnych słowników gwarowych powstających przy współdziałaniu środowisk lokalnych. W: H. Kurek i in. (red.), *Studia Dialektologiczne 4* (135–143). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Sierociuk, J. (2016). Dynamika przeobrażeń języka mieszkańców wsi i możliwości jej badania, *Gwary Dziś*, 8, 67–78. Pozyskano z http://www.ptpn.poznan.pl/Wydawnictwo/czasopisma/gwary/gwary8_2016.html [data dostępu: 17.06. 2017].
- Urbańczyk, S. (1962). *Zarys dialektologii polskiej*. Wyd. 2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wilkoń, A. (1987). *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*. Katowice: Uniwersytet Śląski.

STRESZCZENIE

Artykuł przedstawia zróżnicowanie pokoleniowe słownictwa z zakresu pola tematycznego OGRZEWANIE DOMU wśród mieszkańców Zalesia (gm. Wartkowice, pow. poddębicki). W tym celu przeprowadzono rozmowy z ośmiorgiem informatorów z trzech grup pokoleniowych. Pod uwagę wzięto też więzi rodzinne łączące niektóre osoby. Przeprowadzone badania pozwalają również wskazać, w jaki sposób ewoluuje język zalesian wraz z rozwojem technik grzewczych.

KATARZYNA ZAGŁOBA

Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

ul. Fredry 10

61-701 Poznań